

महर्षि पतंजलि संस्कृत संस्थान भोपाल

प्रश्न बैंक

कक्षा—उत्तर मध्यमा प्रथम खण्ड (कक्षा—11)

2023

विषय—दर्शिनम्

(भाग--2)

विषय कोड—1121

महर्षि पतंजलि संस्कृत संस्थान भोपाल
कक्षा-उत्तर मध्यमा प्रथमखण्ड (कक्षा-11) 2023

विषय-दर्शनम् कोड-1121

भाग- 2 (सांख्यदर्शनम् एवं योगदर्शनम्)

समयः षण्टा त्रयम्

पूर्णांकः-100

निर्देशः- सर्वे प्रश्नाः समाधेयाः

इकार्ई-1

1. केषाञ्चित्पंचदशप्रश्नानां उचित विकल्पं निर्धारयत्- अंक-15

- (i) सांख्यदर्शन मस्ति-
अ. अनीश्वरवादी दर्शनम्: ब. नारिकः स. शाक्तदर्शनम्: द. भौतिकवादी
सत्त्वंलघु-
अ. प्रकाशकं ब. सिद्धम् स. स्मृतिः द. अनुभवः
- (iii) पुरुष बहुत्वं-
अ. सिद्धम् ब. प्रकाशकं स. अनुमानम् द. प्रत्यक्षं
- (iv) नानाश्रया-
अ. प्रकृतिः ब. पुरुषः स. प्रकाशकं द. सिद्धम्
- (v) षोडश विकासाः
अ. पुरुषः ब. प्रकृतिः स. प्रमाणं द. गुणाः
- (vi) वृत्तयं पंचतव्यः-
अ. क्तिष्टाक्तिष्टा ब. सिद्धम् स. प्रकाशकं द. अनुभवः
- (vii) प्रत्यक्षानुमानागमाः-
अ. प्रमाणानि ब. पुरुष स. प्रकृतिः द. स्मृतिः
- (viii) अनुकूल सम्प्रमोषः
अ. स्मृतिः ब. अनुभूतिः स. प्रतीतिः द. प्रकृतिः
- (ix) ते प्रतिप्रसहहेयाः
अ. सूक्ष्मः ब. स्थूलः स. तीव्रः द. अनुकूलः
- (x) हेयं दुःखम्-
अ. अनागतम् ब. स्वागतम् स. आगतम् द. गतम्

- अ. निष्काम भावः ब. सक्राम भावः स. निष्कल भावः द. शुभ लाभ
- (iv) योगस्य आद्याचार्यः—
 अ. हिरण्यगर्भः ब. वेदव्यासः स. कपिलः द. उपेन्द्रः
- (v) योगस्य प्रसिद्धाचार्यः—
 अ. पतंजलिः ब. भर्तृहरिः स. वाल्म्यायनः द. पाणिनिः
- (vi) योगदर्शनस्य कति पादाः
 अ. 4 ब. 5 स. 3 द. 5
- (vii) पतंजलिः कृत योग दर्शनस्य कति सूत्राणि—
 अ. 195 ब. 100 स. 200 द. 150
- (viii) प्रथम पादस्य नामः
 अ. समाधिपादः ब. योगपादः स. साधनपादः द. विभूतिपादः
- (ix) द्वितीय पादस्य कः नामः—
 अ. साधनपादः ब. विभूतिपादः स. समाधिपादः द. कैवल्यपादः
- (x) तृतीय पादस्य कः नामः
 अ. विभूतिपाद ब. कैवल्यपादः स. साधनपादः द. समाधिपादः
- (xi) चतुर्थपादस्य कः नामः—
 अ. कैवल्यपादः ब. विभूतिपादः स. साधनपादः द. समाधिपादः
- (xii) समाधिपादे कति सूत्रम्—
 अ. 51 ब. 50 स. 65 द. 43
- (xiii) साधनपादे कति सूत्रम्—
 अ. 55 ब. 51 स. 34 द. 40
- (xiv) विभूतिपादे कति सूत्रम्—
 अ. 55 ब. 34 स. 51 द. 45
- (xv) कैवल्यपादे कति सूत्रम्—
 अ. 34 ब. 55 स. 51 द. 52
- (xvi) योगस्य पारिभाषिक स्वरूपः कः
 अ. योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ब. भेदनं स. सम्मेलनं द. समानार्थकः
- (xvii) योगस्य कति अंगः

- अ. अष्टः ब. सप्तः स. एकादशः द. पंचदशः
 (xviii) दृष्टादृश्य संयोगः हेतुः
 अ. आविद्या ब. जगत् स. विद्या द. सिद्धिः
 (xix) कैवल्यं किम्—
 अ. दोष बीजक्षये ब. उपसर्गः स. ब्राह्मीस्थितिः द. आविद्या
 (xx) धारणाः ध्यान समाधिः संयुक्तभावः
 अ. संयमः ब. नियमः स. यमः द. आसक्तिः

इकाई—3 (लघुउत्तरीय प्रश्नः)

3. केषांचित् पंच प्रश्नानामुचितोत्तरं देयम् (शब्दसीमा—30)

15

- (i) 'नास्ति सांख्यसमं ज्ञान इत्योक्ति विशदयत ?
 सांख्य शब्दार्थं विशदयत ?
 (ii) प्रकृति पुरुषयोः संयोगात् सृष्टिर्जायते प्रतिपादयत ?
 एकं साख्यं योगं च यः पश्यति स पश्यति । विशदयत ?
 (iv) समीक्षात्मक व्याख्या कार्या—
 सामान्यतरस्तु दृष्टावतीन्द्रियाणं प्रतीतिरनुमानात् ।
 तस्मादपि चा सिद्धं परोक्ष माप्तागमात् सिद्धम् ।।
 सांख्ययोगयोः कः परस्पर सम्बन्ध ?
 सांख्यकारिका टीकाकार गौड़पादः परिचयः देयः ?
 सांख्यकारिकानुसारेण त्रिविधदुःखानि प्रकाशयत ?
 पुरुष प्रकृति परिचयः देवः ?
 पुरुष—विकृति उभयरूपः इति प्रतिपादयत ?
 सांख्यकारिकानुसारेण प्रमाण परिचयं देयम् ?
 (ix) प्रत्यक्ष प्रमाणं लक्षणं कः ?
 (x) अनुमानं प्रमाणस्य सामान्य लक्षणं कः ?
 (xi) शब्दं प्रमाणस्य लक्षणं कः ?
 (xii) 'व्यक्त—अव्यक्त—ज्ञ' कः आशयः ?
 (xiii) 'व्यक्त—अव्यक्त—ज्ञ' कः आशयः ?
 (xiv) 'व्यक्त—अव्यक्त—ज्ञ' कः आशयः ?
 (xv) 'व्यक्त—अव्यक्त—ज्ञ' कः आशयः ?

इकाई—4

4. केषांचित् पंचलघुप्रश्नानामुचितोत्तरं देयम् (शब्दसीमा—30)

10

- (i) योगदर्शनस्य ग्रन्थ कर्तृणां को नामः परिचयः देयम् ।
 (ii) पतंजलि कृत योगसूत्रं कति पादाः सन्ति? विशदयत ।
 (iii) प्रथमसूत्रनाम प्रकाशयत? निरूपणीयम् ।
 (iv) योगदर्शने कति अंगानि? विवरणं देयम् ।
 (v) चित्तवृत्ति निरोधः को नामः ? व्याख्या कार्या ।
 (vi) वृत्ति सारूप्यं कः? विशदयत ।
 (vii) वृत्तयः कति भेदाः सन्ति ? निरूपयत ।

- (viii) योगदर्शने कति प्रमाणानि ? व्याख्या कार्या ।
 (ix) अष्टांगयोग परिचयः देयं ।
 (x) शब्दज्ञानानुपाती वस्तु शून्यो विकल्प कः आशयः ।
 (xi) अभ्यासवैराग्याभ्यां तन्निरोधः । व्याख्या कार्या ।
 (xii) दुःखानुशयी देष । स्पष्टयत् ।
 (xiii) हेयं दुःखमनागत । कः आशयः ।
 (xiv) अथ योगानुशासनं कः आशयः ?
 (xv) योगसाधनं: स्वरूपस्थितिः साध्यं । निरूपणीयम् ।
 (xvi) समाधिः कः स्वरूपः ?
 (xvii) योगशब्द—'युक्ति' तथा 'यज समाधौ' धातुसम्पन्नः । निरूप्यत ।
 (xviii) चित्तस्य पंचावस्था प्रकाशयत ।
 (xix) एकमेव दर्शनं योगं (पंचशिखाचार्य) विवेचयत् ?
 (xx) वृत्तिसारूप्यं कः आशयः ?

5. केषांचित् प्रश्नाममुचितोत्तर देयम् (शब्द सीमा—60)

15

- (i) व्याख्या कार्या—
 अतिदूरात् सामीप्याद् इन्द्रियधातान्मनोऽवस्थानात् ।
 सौक्ष्म्याद् व्यवधानाद् अभिभवात् समानाभि राव्व ॥
 व्याख्या कार्या—
 असदकरणादुपादानग्रहणात् सर्वसंभवाभागावत् ।
 शक्तस्य शक्यकरणात् कारणभावाच्च सत्कार्यम् ॥
 व्याख्या कार्या—
 सत्त्वलघु प्रकाशकमिष्टमुपष्टम्भकं चलंच रजः ।
 गुरु वरणकमेव तमः प्रदीप वच्चार्थतो वृत्ति ॥
 व्याख्या कार्या—
 जनन मरण करणा नां प्रतिनियमाद् युगपत्प्रवृत्तेश्च ।
 पुरुष बहुत्वं सिद्ध त्रैगुण्यविवर्षयार्थवैव ॥
 'साध्यतत्त्वं' निरूपणीयम् ?
 'गुणानांस्वरूपाः' विवेचयत् ?
 सत्कार्यस्य प्रतिपादयत् ?
 गुणानां प्रयोजनं विशदयत् ?
 'पुरुषस्य धर्मः कः आशयः ?
 अहंकारस्य विविधः कार्यः निरूपणीयम् ?
 'महतत्त्व लक्षणं' प्रतिपादयत् ?
 'इन्द्रिय लक्षणं' विशदयत् ?
 'मन लक्षणं' निरूपणीयम् ?
 'अपवर्गः' कः आशयः ?
 'तन्मात्रा' कः आशयः ?

इकाई—6 (दीर्घतस्थीय प्रश्नाः)
6. केषांचित द्वौ प्रश्नौ उचितोत्तरं देयम् (शब्दसीमा—50)

10

- व्याख्या कार्या—
- (i) ईश्वर प्रणिधानात् वा ।
(ii) क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुष विशेष ईश्वरः ।
(iii) तत्र निरतिशयं सर्वज्ञबीजम् ।
(iv) पूर्वषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदात् ।
(v) तस्य वाचक प्रणवः ।
(vi) तज्जपस्तदर्थं भावनम् ।
(vii) ततः प्रत्यक् चेतनाधिगमोऽप्यनतरायाभावश्च ।
(viii) तत्प्रातिषेधार्थमेक तत्त्वाभ्यासः ।
(ix) भावानात्शिञ्जित्त प्रसादनम् ।
(x) प्रच्छर्दन विद्यारणाभ्यां वा प्राणस्य ।
(xi) विषयवती प्रवृत्तिः स्थिति निबन्धिनी ।
(xii) विशेषका वा ज्योतिष्मती ।
(xiii) वीतरागं विषयं वा चित्तम् ।
(xiv) स्वप्ननिद्राज्ञानालम्बनं वा ।
(xv) यथाभिमत ध्यानात् वा ।
(xvi) परमाणु परममहत्वान्तोऽस्य वशीकारः ।
(xvii) तत्र शब्दार्थज्ञान विकल्पैः संकीर्णा सवितर्का समापत्ति ।
(xviii) सूक्ष्म विषयत्वं चालिंगपर्यवसानम् ।
(xix) ता एव बीजः समाधिः ।
(xx) निर्विकार वैशारद्येध्यात्स प्रसादः ।
(xxi) ऋतम्भरा तत्र प्रज्ञा ।
(xxii) तज्जः संस्कारोऽन्य संस्कार प्रतिबन्धी ।
(xxiii) तपः स्वाध्यायेश्वर प्रणिधानानि क्रिया योगः ।
(xxiv) समाधि भावनाथः क्लेशतनूकरणार्थश्च ।
(xxv) तस्यापिनिरोधेसर्वनिरोधात् निर्बीजः समाधिः ।

इकाई—7 (अतिलघूत्तरीय प्रश्नाः)
7. केषांचित् पंचप्रश्नानामुचितोत्तरं देयम्—

15

- (i) तदपधातके कः आशयः ?
(ii) दृष्टवदानुश्रविकः स्पष्टयत ?
(iii) त्रिविधं प्रमाणमिष्टं कः आशयः ?
(iv) षोडशस्तु विकारो कः आशय ?
(v) 'श्रुतिराप्तवचनं तु' निरूप्यत ?
(vi) प्रीत्यप्रीति विषादात्मक' कः आशय ?

- (vii) 'पगन्धवदुभयोरपि' विवेचनीयम् ?
 (viii) 'उभयात्मक मनः' इति कः आशयः ?
 (ix) 'तत्पूर्विका वृत्तिः ? इति कः आशयः ?
 (x) 'स्मर्तुः' कः आशयः ?

इकार्ई-8

8. केषाचित् पंचप्रश्नानां रिक्तस्थानापूर्तिः कुरुतं?

10

- (i) तदा द्रष्टुः स्वरूपेऽ..... ।
 (ii) सारूप्य मितरत्र ।
 (iii) वृत्तयः..... किलष्टकिलष्टाः ।
 (iv) प्रमाण विपर्यय विकल्प निद्रा..... ।
 (v) प्रत्यक्षानुमानागमाः..... ।
 (vi) शब्दज्ञानानुपत्ती..... विकल्पः ।
 (vii) जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तं..... गुणतो बुद्धिवृत्तयः ।
 (viii) अनुभूत विषया सम्प्रमोषः..... ।
 (ix) अभ्यास वैराग्याभ्यां तत्..... ।
 (x) तत्र..... यत्नोभ्यासः ।
 (xi) त्रिविधा..... श्रद्धा ।
 (xii) वशीकार संज्ञा..... ।
 (xiii) पुरुषध्यातेर्गुण वैतृष्ण्यम् ।
 (xiv) वितर्कविचारानन्दस्मितारूपानुगमात्..... ।
 (xv) सम्प्रज्ञात समाधि भेदाः..... ।
 (xvi) भव..... विदेहप्रकृति लयानाम् ।
 (xvii) श्रद्धावीर्य स्मृति समाधि प्रज्ञा..... इतरेषाम् ।
 (xviii) सवेगावानासन्नः ।
 (xix) मृदुमध्याधिमात्रत्वात् ततोऽपि..... ।
 (xx) विपर्ययोमिथ्या..... ।